

Vernieuwing en meerstemmigheid

OP ZOEK NAAR EEN NARRATIEVE ETHIEK

Michiel **DE RONDE**

VERNIEUWING Het beeld van de phoenix is afkomstig uit de Griekse mythologie: de adelaar die, gelouterd door het vuur, oprijst uit de eigen as en via die weg van pijn en angst een tweede leven krijgt. De dichter Hendrik Marsman (1946) neemt dit beeld op in een dichterlijke zelfdialoog. Hij - eigenlijk de lyrische ik van het gedicht - spreekt de vlam aan in zichzelf. Hij roept zijn hart op om meer vertrouwen te hebben. Hij zoekt de vogel in zichzelf, die zijn vleugels uitslaat en vliegen kan ...

Phoenix

*Vlam in mij, laai weer op;
hart in mij, heb geduld,
verdubbel het vertrouwen -
vogel in mij, laat zich opnieuw ontvouwen
de vleugelen, de nu nog moede en grauwe;*

*o, wiek nu op uit de verbrande takken
en laat den moed en uwe vaart niet zakken;
het nest is goed, maar het heelal is ruimer.*

Hendrik Marsman

In het gedicht blijkt het uiteindelijk te gaan om de vraag naar het goede leven: 'Het nest is goed, maar het heelal is ruimer.' Klaarblijkelijk kan het goede een beperking zijn voor het betere. In de dialoog die de dichter met zichzelf voert, moet de keuze voor het goede van het nest ruimte maken voor het ongewisse nieuwe van het heelal. Daarom is het onvermijdelijk: de vlam moet erin. De dichter weet het en spreekt tot zichzelf dat

Dr. M.A. de Ronde is lector begeleidingskunde bij de Hogeschool Rotterdam. E-mail: ronma@hr.nl.

hij, zoals de phoenix, opnieuw de weg door het vuur moet gaan, om voor zichzelf die ruimte te hervinden.

De phoenix is de mythologische weergave van het idee van vernieuwing en transformatie van de persoon. Hoe kan een mens komen tot een nieuw perspectief op de wereld en tot een nieuw verstaan van zichzelf daarbinnen? In deze bijdrage zal ik de existentieel-ethische vraag naar het goede leven benaderen vanuit een narratief perspectief. Ik presenteer een begeleidingsvorm aan de hand van een verhaal om mensen te helpen de dialoog met zichzelf over levenskeuzen te verdiepen en te verruimen.

STEMMINGEN De beklemming die het moeten maken van levenskeuzen met zich mee kan brengen, ken ik uit eigen ervaring. Er zijn meerdere perioden geweest in mijn leven waarin de nijpende angst van het niet-weten een levende realiteit was. Ik werd dan 's morgens wakker met een gevoel van druk en dreiging. Op die momenten, bij het aanbreeken van de dag, was ik bang voor alles.

Niet zozeer was er een vrees voor iets bepaalds, veeleer was het zo dat de angst zich aan elke willekeurige kwestie kon hechten. Ik was dan als een kind zo bang voor de dingen die ik die dag moest doen, en maakte mij zorgen over het vermeende oordeel van anderen over wat ik gisteren gedaan had of gedaan had moeten hebben. Mijn angstige gevoel kon betrekking hebben op de weg die mijn kinderen gingen of op de staat van mijn huis en de betaling van mijn hypotheek. De dingen toonden zich in hun duistere en dreigende gestalte, en zelf voelde ik me bedrukt door een gewicht dat slechts met moeite te dragen is. Het liefst verstopte ik me dan onder de deken, maar ik wist dat dit niet wijs was en niets opleverde.

Op die momenten kwam het aan op plicht, routine en een beetje wilskracht: de discipline om mij niet te laten leiden door dat knagende gevoel, maar eerder door het vaste ritme van de dagen en de taken die vragen om gedaan te worden.

Het bijzondere echter was, dat het donkere beeld zomaar ineens kon verspringen. Vaak genoeg heb ik het meegemaakt, dat - als ik dan eenmaal was opgestaan, mijn ontbijt had gegeten en 's morgens de voordeur van mijn huis achter mij dichttrok om op de fiets naar mijn werk te gaan - plotseling een ander gevoel bezit van mij nam. Ik ademde de frisse buitenlucht in. Ik hoorde de vogels fluiten in het groen en de wind ruisen door de bladeren van de bomen. Het beeld versprong. De donkere dreiging van de angst maakte zomaar plaats voor een sprankelend gevoel van blijdschap en tevredenheid. Het zachte licht van de ochtendzou, de aangename koelte van de beginnende dag en het vriendelijke koeren van een duif vertelden mij dat het leven goed is en de wereld wonderlijk mooi. Telkens kan ik mij weer verbazen over die wisseling van perspectief die zich aan mij kon voltrekken: twee gesteldheden, twee onverenigbare gestalten en gezindheden waarmee ik de wereld tegemoet trad en waarmee - als onvermijdelijk gevolg daarvan - de wereld zich aan mij presenteerde. De overgang van het veilige nest naar de ruime wereld die de phoenix doormaakt, bleek in mijn geval niet een eenmalige gebeurtenis te zijn, maar een zich herhalend proces waar ik telkens opnieuw doorheen moest. De beklemming rond ingewikkelde levenskeuzen deed zich voor in een repetitie van perspectiefwisselingen tussen de polen van licht en donker, leven en dood.

Is er, zo vraag ik mij nu af, ondanks dit wederkerende karakter van deze ervaring, toch

ook sprake geweest van een daarmee verbonden ontwikkeling en groei? Heeft er een toename plaatsgevonden van inzicht en aanvaarding van de weg die ik ging en ga?

WAARNEMINGSPSYCHOLOGIE Het bekende plaatje van de oude vrouw en de jonge dame (zie figuur 1), dat in vrijwel elk inleidend hoofdstuk over de psychologie van de menselijke waarneming te vinden is, heeft door de ervaring die ik hiervoor beschreef voor mij een existentiële diepgang gekregen. Van een aardig voorbeeld van het illusoire karakter van onze perceptie, is het een fundamentele illustratie geworden van de meervoudigheid van de wereld waarin wij leven en van de altijd aanwezige mogelijkheid om van perspectief te wisselen.

Systematische reflectie op deze en dergelijke plaatjes verschaft inzicht in een aantal wetmatigheden die zich voordoen in de psychologie van de waarneming. In de eerste plaats nemen we een totaalbeeld waar: we zien het gehele plaatje als jonge dame of oude vrouw. We kunnen van dat geheel wel de delen aanwijzen: dit is de kin van de oude heks of dit is het neusje van het mooie meisje, maar altijd zijn dat delen van het geheel. De ander aan wie we, door het aanwijzen van die delen, de tweede, nog niet ontdekte afbeelding willen tonen, ziet dan plotseling het geheel (en daardoor ook de delen die we afzonderlijk aanwijzen).

Ook in de persoonlijke ervaring bij het ontwaken die ik beschreef, doet de wereld zich aan mij voor als een geheel, als dreigend en drukkend, of (na de omslag) als blij en uitnodigend. Onze waarneming levert ons een beeld van de wereld dat het karakter heeft van een 'Gestalt', een samenhangend geheel dat meer is dan de optelsom der afzonderlijke delen (Köhler, 1951). De overgang van het

Figuur 1 Meervoudige waarneming.

ene plaatje naar het andere heet, met een vermenging van het Duits en het Engels, een 'Gestaltshift'.

In de tweede plaats: de afzonderlijke delen krijgen hun betekenis in hun onderlinge verhouding en hun plek in het geheel. Doordat in het ene plaatje het wit een verbeelding is van de blote hals van de jonge vrouw, krijgt de zwarte streep onvermijdelijk het karakter van een hals snoer. Zodra datzelfde wit verspringt tot de kin van het oudje, wordt diezelfde streep direct de bijbehorende mond. Het een is niet los van het ander te verkrijgen. De zin en betekenis van de dingen om ons heen zijn opgenomen in een totaalbeeld en krijgen via dat geheel hun afzonderlijke waarde en zin. Als ik opsta met een angstgevoel, dan uit zich dat in de wijze waarop ik in de badkamer naar mijn spiegel-

beeld kijk en evenzeer in de mate waarin het ontbijt zich laat smaken. De delen krijgen hun zin vanuit het geheel.

De derde wetmatigheid vloeit uit de vorige twee: we kunnen slechts één beeld van de wereld tegelijk zien. Op een bepaald moment nemen we ofwel het een, ofwel het ander waar. Wie zijn best gaat doen om beide beelden tegelijk te zien, zal merken dat de plaatjes dan snel na elkaar verspringen, van het een naar het ander en weer terug. Tot op zekere hoogte is dat verspringen wel onder invloed te brengen van onze inspanning. We kunnen actief op zoek gaan naar de oude vrouw als we primair het jonge meisje zien, en andersom. Misschien - maar als dat al lukt, kost dat in ieder geval beduidend meer moeite - kan men zich ook inspannen om een sombere gemoedstemming te laten omslaan naar een meer optimistische blik op de wereld ...

ZELFERVARING De reflectie op figuur 1 illustreert de meervoudigheid van de werkelijkheid waarin wij leven. De wereld toont zich aan ons in meerdere gedaanten. Het voorbeeld van mijn angstige gevoelens aan het begin van de dag bepaalt ons bij nog een andere wetmatigheid uit de psychologie van de waarneming: waarnemer en het waargenomen zijn één, zij beïnvloeden elkaar wederkerig.

Enerzijds is het zo dat mijn sombere gemoedstemming de wereld kleurde in grijs tinten; anderzijds waren het factoren uit die buitenwereld die er aan bijdroegen dat mijn zelfbeleving omsloeg. Het was niet alleen de buitenwereld die verspringt, ook mijn binnenwereld, die vorm krijgt in mijn zelfervaring, verandert van kwaliteit. Wij blijken zelf, net als het plaatje, een meervoudige werkelijkheid te zijn. De meervoudigheid van de wereld en de meervoudigheid van het

zelf hangen direct met elkaar samen.

Goethe (1832/1982) zei het al: 'Zwei Seelen wohnen, ach! in meiner Brust!' Parallel aan het plaatje kan men van zichzelf zeggen: 'Eén persoon, meerdere gedaanten.' Net als naar het verspringen van het beeld in het plaatje, kunnen we ook naar die innerlijke ver-schuiving actief zoeken. Het gedicht van Marsman, dat het motto vormt bij dit artikel, vertolkt een zelspraak waarin een dergelijke inspanning wordt beproefd.

Dit inzicht, dat we als mensen niet alleen te maken hebben met een meervoudige wereld maar ook met een meervoudig zelf, is in de psychologie door diverse auteurs betoogd en beschreven. Freud (1932) kent uiteraard het topologische model van de psyche waarin, naast het bewuste Ich, soms de driften vanuit het Es en de normen vanuit het Über Ich de sturing van het gedrag kunnen overnemen. Jung (1995), geïnspireerd door Freud, beschouwt psychische complexen (zoals ook de zogenaamde archetypen) als een soort zelfstandige entiteiten in het (onder)bewustzijn. Psychische groei bestaat uit het leren kennen, aanvaarden en integreren van deze min of meer autonome delen van onszelf.

Uit deze opvatting van Jung is later de populaire benadering van 'voice dialogue' ontwikkeld, waarin de menselijke persoonlijkheid wordt opgevat als een collectief van stemmen of subpersonen (Stone & Stone, 1989; Brugman, Budde & Collewijn, 2010). Verwant aan deze denkwijze - maar voortgekomen uit een andere bron - is de school rond de theorie van het dialogische zelf (Hermans & Hermans-Konopka, 2010; Vassilieva, 2016). Daarbinnen wordt de menselijke persoonlijkheid opgevat als een dynamisch geheel van ik-posities die elk een eigen perspectief op de wereld met zich meebrengen. ▼

VERKENNEN VAN DE MEERSTEMMIGHEID

In mijn begeleidingspraktijk ben ik op zoek gegaan naar werkvormen die kunnen bijdragen aan het verkennen van deze verschillende perspectieven waarin wij leven en die daarmee ondersteuning bieden bij het omgaan met de levensvragen die ons gemoed kunnen bezetten. Kan ik werkvormen aanreiken, zo vroeg ik mij af, die mijn cliënten en studenten helpen om de dialoog met zichzelf te voeren, zoals de dichter dat doet in 'Phoenix' - een dialoog op het niveau van de zelfervaring? Kan ik hen helpen om de vraag naar het goede nest en de ruime wereld onder ogen te zien en eerlijk te verkennen, door die tot op het niveau van de beleving nabij te brengen?

NARRatieve BEGELEIDINGSVORM: HET VERHAAL VAN DE VADER EN DE TWEE ZONEN

Als kind van orthodox-protestantse ouders ben ik groot geworden met bijbelverhalen. Ik hoorde ze niet alleen 's zondags in de kerk en op de zondagsschool, ze werden ook voorgelezen thuis aan tafel bij de maaltijd. In veel gevallen gingen deze verhalen over goed en kwaad, over nastrevenswaardig of verwerpelijk. Zo waren er het paradijs en de zondeval, Kaïn en Abel, Abraham en Lot, Jakob en Ezau, en David en Saul. Telkens leek een van de twee de begenadigde en de andere de verworpene, als posities van licht en donker.

Op soortgelijke wijze waren er in het nieuwe testament de verhalen van Jezus, vertellingen die wij de gelijkenissen zijn gaan noemen. Een van die gelijkenissen van Jezus is het verhaal van de vader met de twee zonen, ook wel het verhaal van de verloren zoon genoemd. Het is een geschiedenis vol drama. Op een dag zegt de jongste zoon tot de vader: 'Vader, geef mij alvast het deel van de

erfenis dat mij zal toevallen als u zult sterven. Ik wil namelijk de wereld intrekken, want het nest is goed, maar het heelal is ruimer ...'

Het is dit verhaal dat ik (in diverse varianten) ben gaan gebruiken om mensen te begeleiden bij de reflectie op hun levensweg, bij hun puzzel over de vraag wat zij aan moeten met de erfenis die zij hebben meegekregen in het leven (De Ronde, 2011). Het is dit verhaal dat ook mijzelf in tijden van grote levensbeslissingen geholpen heeft om de vraag naar het goede eerlijk onder ogen te zien en daarbij, vreemd genoeg, de tegenstelling tussen goed en kwaad te overstijgen. Het goede blijkt niet altijd goed te zijn en het ogenschijnlijk kwade blijkt soms toch de beste keuze.

In de kern bestaat de door mij ontwikkelde werkvorm eruit dat ik, vergelijkbaar met de afbeelding van de oude heks en het mooie meisje, help om in het ene verhaal meerdere verhalen te ontdekken en om elk van die verhalen op zichzelf te betrekken. Ik vraag aan degene(n) die ik begeleid - vaak gaat het om groepen, maar het kan ook individueel - welk thema voor hen op dit moment speelt (stap 1). Vervolgens stel ik voor om het genoemde oude verhaal voor te lezen (stap 2), een oergeschiedenis die ik na die voorlezing graag driemaal zal hervertellen, omdat in dit ene verhaal drie verhalen verborgen zitten (stap 3). Na elke afzonderlijke hervertelling nodig ik de deelnemers uit om (eventueel met een paar richtvragen) de strekking ervan te betrekken op het eigen thema (stap 4). Ten slotte vraag ik of zij hiervan iets kunnen leren voor wat zij 'morgen' gaan doen (stap 5).

VOORLEZING Hierna neem ik de tekst over zoals ik die voorlees.

Een zeker mens had twee zonen. En de jongste van hen zei tegen zijn vader: 'Vader, geef mij het deel van de goederen dat mij toekomt.' En hij verdeelde zijn vermogen onder hen. En niet veel dagen daarna maakte de jongste zoon alles te gelde en reisde weg naar een ver land en verkwistte daar zijn vermogen in een losbandig leven. En toen hij er alles doorgebracht had, kwam er een zware hongersnood in dat land en begon hij gebrek te lijden. En hij ging heen en voegde zich bij een van de burgers van dat land, en die stuurde hem naar zijn akkers om de varkens te weiden. En hij verlangde ernaar zijn buik te vullen met de schillen die de varkens aten, maar niemand gaf hem die.

En nadat hij tot zichzelf gekomen was, zei hij: 'Hoeveel dagloners van mijn vader hebben brood in overvloed en ik kom om van honger? Ik zal opstaan en naar mijn vader gaan en tegen hem zeggen: "Vader, ik heb gezondigd tegen de hemel en tegenover u. En ik ben het niet meer waard uw zoon genoemd te worden. Maak mij als een van uw dagloners."'

En hij stond op en ging naar zijn vader. En toen hij nog ver van hem verwijderd was, zag zijn vader hem en deze was met innerlijke ontferming bewogen en hij snelde hem tegemoet, viel hem om de hals en kuste hem. En de zoon zei tegen hem: 'Vader, ik heb gezondigd tegen de hemel en tegenover u. Ik ben niet meer waard uw zoon genoemd te worden.' Maar de vader zei tegen zijn dienaren: 'Haal het beste gewaad tevoorschijn en trek het hem aan en geef hem een ring aan zijn hand en sandalen aan zijn voeten. En breng het gemeste kalf en slacht het, en laten we eten en vrolijk zijn. Want deze, mijn zoon, was dood en is weer levend geworden. En hij was verloren en is gevonden.'

den.' En zij begonnen vrolijk te zijn.

Zijn oudste zoon nu was op de akker. En toen hij dichterbij huis kwam, hoorde hij muziek en reidans. En nadat hij een van de knechten bij zich geroepen had, vroeg hij wat er aan de hand was. Deze nu zei tegen hem: 'Uw broer is gekomen en uw vader heeft het gemeste kalf geslacht, omdat hij hem weer gezond teruggekregen heeft.'

Maar hij werd boos en wilde niet naar binnen gaan. Toen ging zijn vader naar buiten en spoorde hem aan. Maar hij antwoordde en zei tegen zijn vader: 'Zie, ik dien u al zoveel jaren en heb nooit uw gebod overtreden en u hebt mij nooit een bokje gegeven om met mijn vrienden vrolijk te zijn. Maar nu deze zoon van u gekomen is, die uw bezit met hoeren opge maakt heeft, hebt u voor hem het gemeste kalf geslacht.'

En hij zei tegen hem: 'Kind, jij bent altijd bij mij en al het mijne is van jou. Wij zouden dan vrolijk en blij moeten zijn, want deze broer van jou was dood en is weer levend geworden. En hij was verloren en is gevonden.'

(Lukas 15: 11-32)

Met opzet kies ik bij het voorlezen voor de zogenoemde Statenvertaling, zoals afgedrukt in de grote Rembrandtbijbel. Het dikke boek en de plechtstatige taal creëren tezamen een transitionele ruimte (Winnicott, 1971), waarin het heilige en het sprookjesachtige samenkomen. Doordat de vertelling raakt aan de mythische sfeer, wordt de luisteraar uitgenodigd ook het eigen leven in het licht van de mythos te beschouwen, waarin we deel zijn van een werkelijkheid die groter is dan wijzelf en waarin we nochtans onze eigen weg moeten zien te vinden. Door dat te doen, zijn we in staan om ook de mythe van

het eigen leven als een zingevend perspectief te ontdekken en te beamen (Bohlmeijer, 2007).

EERSTE HERVERTELLING: HET VERHAAL VAN DE JONGSTE ZOON

Na de voordracht blijft het even stil. De aanwezigen zijn nog bevangen door de woorden en zitten nog in de sfeer van het verhaal. De afloopt raakt hen. Dan stap ik uit mijn vertellerspositie en zeg: 'Eigenlijk bevat dit ene verhaal drie verhalen: een over de jongste zoon, een over de oudste en een over de vader. En elk van deze drie zijn verhalen van onszelf; ze vormen alle drie weer een deel van het eigen verhaal. Ik zal jullie elk opnieuw vertellen, en dat doe ik zo dat ik mij voor dat moment in de positie van die jongste zoon, oudste zoon en vader verplaats. Alsof ik hen even ben.' Terwijl ik een stap doe en zodoende een nieuwe positie in de ruimte inneem, begin ik

Ik, de jongste zoon, als ik nu terugkijk: natuurlijk wist ik dat ik mijn vader pijn deed. Wie haalt het in zijn hoofd om het erfdel op te eisen nog voor de dood van zijn vader. En nog meer, om het vervolgens in geld om te zetten om verre reizen te maken en het er flink van te nemen. Ik deed het. Nu schaam ik mij, maar toen ... Het was een onbezonnen daad, en tegelijk ... Ik kon niet anders. Ik moest iets doen. Het vaderlijk erf was mij te benauwd geworden. Ik kon daar niet meer ademen. Het beklemde mij. Ik moest eruit. Het leven zoeken, mijn weg volgen en de wereld verkennen. Het was een drang die ik niet kon bedwingen. Ik geloof dat ik het in die situatie opnieuw zou doen. Natuurlijk wist ik wel - toen ik eenmaal gegaan was en toen ik feest na feest vierde en mijn zogenaamde vrienden trakteerde - dat dit het leven niet is. Toch

ging ik door, totdat mijn bezit verbruikt was en het geld verpatst.

Toen werd ik op mijzelf teruggeworpen en moest ik voor mezelf zorgen. Ik deed het laagste van het laagste om een klein centje te verdienen en een beetje eten te verkrijgen. De varkens waar ik op paste, hadden het beter dan ik. Zij konden hun magen vullen, ik leed honger.

Dat was het keerpunt. Ik begon mezelf vragen te stellen die ik tot nu toe niet gesteld had. Tot dat moment volgde ik mijn drijfveer, min of meer blind en ondoordacht. Nu ging ik het gesprek aan met mezelf. Ik sprak tot mijn hart dat ik het zelf geweest ben, die mijn rechten heeft verspeeld en mijn leven heeft vergooid. Ik besepte dat het eigen daden zijn geweest die me hier hebben gebracht. Ik realiseerde me dat ik zelf de verantwoordelijkheid draag voor de weg die ik ben gegaan en voor het leed dat ik mijn vader heb bezorgd.

Dat laatste drukte nog het meest. Mijn gedachten gingen terug naar vroeger. Iets wat ik nog nooit gedaan had, deed ik nu. Ik bedacht hoe het leven is van de knechten van mijn vader. Zij die in onvrijheid leven op het ouderlijk hof. Dat zal ik doen, zo sprak ik tot mijzelf: ik zal de schuld op mij nemen en de onvrijheid van de knecht dragen, nu ik de vrijheid als zoon heb misbruikt.

Zo ging ik terug, terug naar mijn ouderlijk huis, terug naar de hof van mijn vader. Nu, zoveel jaren later, valt het me nog steeds zwaar om te vertellen hoe het me daarna verging. Het moeilijkste van alles bleek toch om de liefde van mijn vader te aanvaarden, zonder daar iets tegenover te kunnen stellen. Ik had geredeneerd in termen van schuld en straf. Ik zou de positie van slaaf aanvaarden, als consequentie van mijn keuzen. Wat gebeurde, dat had ik niet kun-

nen bedenken. Ik werd opnieuw gekleed als zoon, met mantel en ring. Er werd feest gevierd. Om dat te ontvangen, dat was eigenlijk het allerzwaarst. De enige reden om niet te weigeren was dat ik mijn vader niet opnieuw pijn wilde doen, hem niet opnieuw van mij af wilde duwen.

Als ik eerlijk ben, is dat nog een dagelijks gevecht in mij: te kunnen ontvangen zonder terug te kunnen geven. Zo leef ik nu. Ik troost me met de gedachte dat ik hiermee een stuk van de pijn van mijn vader heb kunnen overnemen. Misschien is dat het dan, wat ik terugdoe: zijn verdriet dat ik hem bezorgd heb, zelf dragen.

Na de vertelling blijft het weer even stil. Dan stel ik enkele vragen, met ongeveer de volgende strekking. Wat herken je rond je vraag of thema vanuit deze hervertelling, als het gaat om:

- de ander pijn moeten doen om jezelf te kunnen zijn;
- schuld bekennen en het onder ogen moeten zien van het eigen tekort;
- aanvaarding van de eigen zwarte kant;
- van anderen ontvangen, zonder dat je iets kunt teruggeven?

TWEDE HERVERTELLING: DE OUDSTE ZOON

Opnieuw neem ik een andere plaats in de ruimte in, om daarmee ook fysiek te benadrukken dat elk personage een andere positie inneemt in het verhaal en daarmee een ander perspectief heeft op de wereld. Ditmaal vertel ik hetzelfde verhaal, maar nu door de ogen van de oudste zoon.

Het valt mij als oudste zoon niet gemakkelijk om het verhaal na zoveel jaren weer op te rakelen. Het rijt oude wonden open. Misschien is dat goed, want de wonden zijn bij

mij eigenlijk nooit geheeld. Toen mijn jongste broer destijds wilde vertrekken, was ik niet eens verbaasd. Hij was zo anders dan ik. Hij was ongedurig en verdroeg de stille niet. Ik vond er veel voldoening in om bezig te zijn op het land en te zorgen voor de dieren. Hij niet, hij zocht altijd het avontuur, de weg van het ongewisse. Ik kan het hem niet echt kwalijk nemen. Ik ken hem: hij is zoals hij is.

Maar toen dat dramatische moment daar was en hij de erfenis opeiste, en toen mijn vader hem die met tranen in de ogen gaf en hij vertrok, toen veranderde alles. Ik raakte niet alleen mijn jongste broer kwijt, ook mijn vader verloor ik! Vanaf dat moment heeft hij op de uitkijk gestaan. Vanaf dat moment was zijn hart voelbaar niet meer bij ons, maar altijd bij mijn broer - ver weg. Hij droeg zijn smart in stilte, maar ik was desondanks onvermijdelijk deelgenoot van dat verdriet.

En ik? Ik besepte dat de zorg voor de hof nu op mij rustte. Nu mijn broer vertrokken was en mijn vader niet anders kon dan aan hem denken, moest ik zorgen dat de boel bleef draaien. Wat ik voordien deed met vreugde en voldoening, deed ik nu uit plichtsbesef. Het werk dat ik destijds, voor het vertrek van mijn broer, verrichtte uit genoeg en vanzelfsprekende inzet, deed ik nu vanuit een drukkend gevoel van verantwoordelijkheid.

Moest ik goedmaken, wat mijn broer misdeed? Moest ik, in het breiwerk van het leven, de steken ophalen die mijn broer had laten vallen? Zo was het niet helemaal. Eerder moest ik ervoor zorgen dat het leven van mijn vader en de hof kon doorgaan, ook al was het stilgezet en was het eigenlijk doods en gestorven. Het is moeilijk om er woorden aan te geven, maar het zware gevoel

van druk kan ik mij nog steeds gemakkelijk voor de geest halen. Ik hoef er maar aan te denken en het is er weer. Dat eenzame gevoel de wereld te moeten dragen, zonder gezien te zijn.

En toen dan die dag dat mijn broer er plotseling weer was. Ineens was er weer leven, ineens was er weer vreugde. Plotsklaps was er weer feest. Toen knapte er iets in mij. Toen brak datgene vanbinnen dat al die jaren op spanning had gestaan. Het kon niet - ik kon het niet.

Mijn vader kwam naar mij toe. Hij drong aan om mee te doen, om blij te zijn. Maar hij was als een vreemde voor mij. Al die jaren had ik gehoopt op een blik van hem. Niet alleen die droeve ogen die uitzagen naar het andere kind, maar ogen die mij zagen. Daar had ik het eigenlijk altijd voor gedaan. Maar nooit had ik dat gekregen. En, dat moment, toen mijn jongste broer er weer was, werd van mij verwacht dat ik ook blij zou zijn en feest zou vieren. Ik kon het niet. Het was de eerste keer dat ik mijn vader weerstond. Ik schold hem uit, ik vloekte. Ik verwenste hem, vanwege mijn onvervuld verlangen. Ik heb mij omgekeerd en ik ben weggegaan.

Als ik daar nu op terugkijk, denk ik: ik zou het weer doen, op dezelfde manier. Niet omdat ik er trots op ben, integendeel, want het is ook voor mij omgeven met gevoelens van schaamte en schuld. Maar toch, ik zou het weer zo doen, omdat het de uitdrukking was van mijn hart, omdat het een eerlijk antwoord was op de pijn van mijn verlangens.

Misschien lijkt mijn weg wel op die van mijn broer. De stap naar de vrijheid kan blijkbaar niet zonder de last van de schuld. Ik hoop maar dat mijn vader het een beetje begrijpt.

Ook nu, na een moment van stilte en een kleine pas opzij, stel ik na de vertelling enkele vragen. Wat herken je van de oudste zoon rond je vraag of thema:

- gehoorzaam zijn omdat het hoort;
- verantwoordelijkheid dragen als anderen het erbij laten zitten;
- de pijn ervaren van het niet-gezien worden;
- eerlijk zijn voor jezelf en naar anderen, als het erop aankomt?

DERDE HERVERTELLING: HET VERHAAL VAN DE VADER Weer kies ik een nieuwe positie in de ruimte. Het verhaal van de vader dat nu zal klinken vraagt immers ook een eigen perspectief.

De weg van het leven is ondoorgrondelijk! Als ik als vader iets geleerd heb in de lange jaren van mijn bestaan, dan is het wel dat je het meest kwetsbaar bent in je dierbaarste bezit. Het woord 'bezit' blijkt helemaal niet van toepassing te zijn, want wat je op het ene moment beschouwt als je eigendom, kun je het volgende moment kwijt zijn.

Dat mijn jongste zoon zijn erfdeel vorderde, ging inderdaad over eigendom en bezit. Natuurlijk had ik het kunnen weigeren. Natuurlijk had ik boos kunnen worden en hem de waarheid kunnen zeggen. Ik wist echter zeker dat ik hem daarmee niet voor mij zou behouden - eerder het tegendeel. Misschien zou hij nog even op het ouderlijk erf blijven, maar zijn hart zou zich verhard en afsluiten en ik zou hem verliezen. Dat besefte ik heel goed.

Hij zag het verdriet in mijn ogen, toen ik hem zijn deel gaf. Ik zag dat hij het zag. Ik zag ook dat hij het niet toeliet voor zichzelf. Dat hij zich omdraaide en ging. Ik zei tegen mezelf dat dit de weg van de vader is:

leren loslaten, je kind laten gaan. Ik kan je zeggen dat dat niet gemakkelijk is. Hij was mijn jongste. In al zijn drukte en ongeduldigheid was hij mijn liefste.

Ik heb mijzelf moeten overwinnen om hem niet te binden. Om hem het leven te laten ingaan, wat dat hem ook brengen zou. Ik ben er nog steeds trots op dat ik dat heb gedaan en gekund. Maar natuurlijk bleef mijn hart bij hem. Ik wachtte. Elke dag wachtte ik op dat ene ogenblik, het moment dat hij aan de horizon zou verschijnen.

Terugkijkend besef ik hoezeer ik tekortgeschoten ben ten opzichte van mijn andere zoon, hoeveel ik hem heb onthouden. Het was zo vanzelfsprekend. Hij zorgde voor hoeve, have en erf. Alles wat van mij was, was van hem. Maar nu pas besef ik dat ik hem niet in de ogen heb gekeken. Nu pas besef ik dat mijn hart niet bij hem was. Ik was vader, natuurlijk was ik ook vader van mijn oudste zoon, maar toch ... Mijn ogen zijn altijd gericht geweest op de verte, daar naar de einder, waar mijn jongste achter verdween.

En toen hij kwam, berooid en beschadigd, arm en naakt, toen sprong mijn hart op! Toen was mijn vreugde terug en kon ik niet anders dan feest vieren. Hij was dood en weer levend geworden. Ik zelf was dood en ontving het leven terug. Ik omhelsde hem, ik kustte hem, ik kleedde hem ... mijn geliefde zoon.

Maar hoe scherp zijn de doornen van het leven: toen ik hem die avond terugkreeg, verloor ik mijn andere kind. Hij wilde niet. Hij kon niet, zei hij. Ik zag het in zijn ogen. Hij keek mij aan en zag mijn blijdschap; zijn blik verstarde. In een enkel moment zag ik het als het ware verspringen. Hij keek mij aan met de ogen van een vreemde. Hij draaide zich om en ging.

Ja, en nu? Ik heb mijn kinderen lief. Beiden evenzeer. Zij beiden hebben mij pijn gedaan. Ik besef nu meer dan ooit, dat ik ook hén tekortgedaan heb - zeker mijn oudste. Het is een wet van het leven. Kinderen moeten zich losmaken van hun ouders. Het feest voor mijn jongste was het moment voor mijn oudste.

En nu? Moet ik ook op hem gaan wachten, tot hij zich weer naar mij zal wenden? Of wordt er iets anders van mij gevraagd? Moet ik hem opzoeken misschien, om hem te vertellen wat ik me nu realiseer? Ja, dat zal ik doen, ik zal opstaan en naar mijn oudste gaan ... Het verhaal is nog niet voltooid.

Ook de vertelling van het vaderverhaal vraagt om een moment van stilte en mondt dan uit in een aantal vragen die wellicht te verbinden zijn aan het eigen thema. Wat leer je van het perspectief van de vader rond:

- het loslaten van dat wat je eigen is en waarmee je je zeer verbonden voelt;
- het dragen van de pijn van het leven door het gemis;
- het beseffen te weinig oog te hebben gehad voor de ander;
- het ondernemen van actie, om dat wat moeilijk is toch open te leggen?

OPBRENGST De gesprekken - meestal in tweetallen van deelnemers - die naar aanleiding van de drie verhalen worden gevoerd, zijn ontroerend en intensief. Ieder blijkt zowel iets van de jongste, als van de oudste zoon, als van de vader in zichzelf te herkennen. Net als de personages in het verhaal blijken de deelnemers uit eigen ervaring de spanning te kennen tussen enerzijds fundamentele drijfveren van verbinding, verantwoordelijkheid en zorg voor elkaar, en an-

derzijds vrijheid, autonomie en persoonlijke ontplooiing. Deze drijfveren zijn op te vatten als stemmen in de ruimte van het zelf, die onderling in dialoog zijn.

De vertellingen doorbreken de gedachte dat de ene positie de goede en de andere positie de minder goede zou zijn. De weg van elk van de drie personages in het verhaal - die van de jongste zoon, de oudste zoon en ook die van de vader - heeft zowel een zon- als een schaduwzijde. Primair draagt de vertelling bij aan een erkenning dat de goede keuze in veel gevallen onvermijdelijk gepaard gaat met (een gevoel van) schuld en tekort. De existentiële filosoof Kierkegaard laat, bijvoorbeeld in zijn mooie boekje *Vrees en beven* (1983), zien dat het existentiële voorbij het morele ligt. Geen wetboek, ethische code, vader, moeder of levensgezel kan voor ons bepalen wat de goede keuze is. Dat kan slechts ieder voor zichzelf bepalen. Het is precies dat besef dat door deze vertelling wordt erkend en bevestigd. De wijze waarop die keuzen worden gemaakt, gaat niet alleen voorbij het morele, maar ook voorbij het rationele.

De perspectieven van de personages zijn als de twee prenten in het ene plaatje: ze vormen elk op zich een geheel, een 'Gestalt'. Ieder perspectief draagt een hele wereld met zich mee. Soms lijkt de een op de voorgrond te staan, op een ander moment is de andere dominant. Door elk perspectief van binnenuit erkenning te geven en te aanvaarden als een reële mogelijkheid, kunnen de verschillende ik-posities bij de deelnemers afzonderlijk onder ogen worden gezien en beaamd in hun bestaan. Juist deze innerlijke aanvaarding van de realiteit van de verschillende oriëntaties biedt de basis voor het handelen daarna.

Denève-Verhofstadt (2007) ziet in de dialoog

tussen de verschillende posities de weg tot persoonswording; vanuit die dialectiek kunnen nieuwe integrerende perspectieven ontstaan.

VERNIEUWING EN MEERSTEMMIGHEID

Ieder mens gaat op eigen wijze om met de erfenis die hij meekrijgt in het leven. De weg van de jongste zoon, die het goed van zijn vader opeist om er riant van te leven, is een andere dan die van de oudste, die vanuit een verantwoordelijkheidsgevoel voor hoeve en have zorgt en in stilte lijdt. De gesprekken die ontstaan bij de deelnemers naar aanleiding van de vertellingen gaan over de verschillende oriëntaties die wij in ons meedragen en over de perspectieven van waaruit we de wereld benaderen en antwoord geven op de vragen die zich voordoen. Elk verhaal, elk gezichtspunt creëert een eigen wereld.

We kunnen ons afvragen waar nu de vernieuwing uit bestaat, als we op deze manier omgaan met een oud en bekend verhaal uit de godsdienstige traditie van het christelijk geloof. Mijn antwoord daarop is meerledig. De eerste opbrengst van het werken met dit verhaal in zijn drie hervertellingen is dat wij ons bewust worden van de meervoudigheid van ons perspectief. We kunnen ons identificeren met elk van de drie versies, omdat die op een bepaalde manier ook in onszelf aanwezig zijn. Het resultaat daarvan is een deconstructie van het dominante vertoog van de dichotome denken in of-of. Het gaat niet om de vraag op welk van de drie personages we het meeste lijken, veeleer is het de uitdaging om varianten van elk van de drie als ik-posities in onszelf te herkennen.

De eerste vernieuwing bestaat derhalve in de erkenning van onze meerstemmigheid en daarmee het overwinnen van ontkenning en verdringing van die delen van onszelf die we

geneigd zijn te veroordelen (zie Hermans & Hermans-Konopka, 2010). De transformatie is niet zozeer het vinden van het nieuwe perspectief. De transformatie bestaat daarin dat we van perspectief kunnen veranderen, dat we meervoudig kunnen kijken.

De tweede opbrengst is dan ook dat die erkenning van de verschillende ik-posities in de ruimte van het zelf als vanzelf leidt tot ontwikkeling in die ik-posities en hun onderlinge verhouding. Dat wat vastzit, wordt in een dynamiek gebracht. Binnen het verhaal is er de beweging in het personage van de jongste zoon: zijn vrijheidsdrang wordt aangevuld met een hernieuwd verlangen naar verbinding. De ontwikkeling van het personage van de oudste zoon beweegt zich juist de andere kant op: zijn aanvankelijke toewijding en zorg ontwikkelt zich in de richting van autonomie en losmaking. Zelfs bij de vader, in de meeste interpretaties toch het toonbeeld van enkelvoudige goedheid, blijkt het liefdevolle hart een schaduwkant te hebben.

Iedere mens die bereid is om de verschillende kanten in zichzelf onder ogen te zien, zal ontdekken dat goed en kwaad, licht en donker, en wenselijk en verwerpelijk veel minder eenduidig zijn dan vaak wordt aangenoemen. Misschien bestaat individuatie of zelfwording juist uit de aanvaarding van de kant in onszelf die we geneigd zijn te veroordelen (Jung, 1995). Het licht kan immers niet zonder het donker, en het donker niet zonder het licht. In het plaatje van de oude dame en de jonge vrouw maken het zwart en wit gezamenlijk de twee gestalten.

De derde opbrengst, in het verlengde van de vorige twee, zie ik in een toename van de 'moed om te zijn'. Tillich (2004) omschrijft deze als een vorm van zelfaanvaarding, waarbij we tegelijkertijd erkennen dat onze

levenskeuzen onvermijdelijk gevuld zijn met tekort en schuld, en toch ook kunnen aanvaarden en erkennen dat dit persoonlijk de goede weg is. Het luisteren naar het verhaal in zijn drievoudigheid verschaft een vrijheid om de eigen levensweg te beamen en levensbeslissingen te nemen, inclusief de volledige erkenning van de duistere kant die daaraan verbonden is.

LICHT EN SCHADUW De kernvraag naar het goede leven doet zich voor in de vorm van een zelfdialoog. Die vraag wordt pas echt een vraag voor ons, als we die aan onszelf stellen. Wat moet ik doen? Wat is voor mij het goede: het nest of het heeal? Waardoor laat ik mij drijven: vrijheid en variatie of veiligheid en voorspelbaarheid? Welke waarden zijn voor mij richtinggevend: aandacht voor de ander of kiezen voor eigenbelang? Waardoor laat ik mij sturen in mijn keuzen: conformisme en loyaliteit of confrontatie en zelfstandigheid?

Wie voor de onvermijdelijke opgave staat om levenskeuzen te maken en onontkoombaar antwoord moet geven op ethisch-existentiële vragen, en daarbij de drukkende angst van het niet-weten kan ervaren, is naar mijn overtuiging gebaat bij een werkvorm die helpt om de verschillende perspectieven in hun waarde en werkelijkheid van binnenuit te erkennen en te doorvoelen als meerdere ik-posities in de ruimte van het zelf. Dat is naar mijn inzicht de kern van een narratieve ethiek: door de beweging van het verhaal mee te maken, waarin elke positie bestaansrecht heeft en eerlijk aanvaard wordt als een realiteit in het eigen gemoed, zijn we in staat om de dichotomie tussen goed en kwaad om te vormen tot een dialectiek tussen licht en schaduw, een dialoog tussen liefde en vrees, tussen vrijheid en schuld. ▾

De drievoudige lezing van het verhaal van de vader met de twee zonen helpt mij om zwart-witdenken te overstijgen als een te beperkend perspectief. Zoals in het zwart-witplaatje van de oude vrouw ook de jonge dame besloten ligt, zo zijn ook in het licht en donker van ons eigen gemoed vele configuraties te ontdekken, elk met een eigen bete-

kenis en een eigen perspectief op de wereld. In het goede ligt niet zelden het kwade besloten, en in het ogenschijnlijk verwerpelijke blijkt de winst van het goede aanwezig. Wie steekt het goede nest in brand? Toch roept de dichter van 'Phoenix': 'Vlam in mij laai weer op ...'

LITERATUUR

- Bohlmeijer, E. (2007). *De verhalen die wij leven*. Narratieve psychologie als methode. Amsterdam: Boom.
- Brugman, K., Budde, J. & Collewijn, B. (2010). *Ik (k)en mijn ikken*. Zaltbommel: Thema.
- Freud, S. (1932). *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*. Frankfurt am Main: Fischer.
- Goethe, J.W. (1832/1982). *Faust*, dl. I en II. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Hermans, H.J.M. & Hermans-Konopka, A. (2010). *Dialogical self theory. Positioning and counter-positioning in a globalizing world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jung, C.G. (1995). *Libido in transformatie*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Jung, C.G. (1995). *Mensbeeld en godsbeeld*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Kierkegaard, S. (1983). *Vrees en beven*. Baarn: Ten Have.
- Köhler, W. (1951). *Gestaltpsychologie. Een inleiding tot nieuwe opvattingen der huidige zielkunde*. Utrecht: Bijleveld.
- Marsman, H. (1946). *Verzamelde gedichten*. Amsterdam: Querido.
- Ronde, M.A. de (2011). Op zoek naar de alteriteit in onszelf. Bijbelverhalen als bron van wijsheid in begeleiding. *Counselling Magazine*, 2, 41-45.
- Stone, H. & Stone, S. (1989). *Embracing our selves. The voice dialogue manual*. Novato: CA New World Library.
- Tillich, P. (2004). *De moed om te zijn. Over de menselijke persoonlijkheid en de zin van het bestaan*. Utrecht: Bijleveld.
- Vassilieva, J. (2016). *Narrative psychology. Identity, transformation and ethics*. Londen: Palgrave MacMillan.
- Verhofstadt-Denève, L. (2007). *Zelfreflectie en persoonsontwikkeling. Een handboek voor ontwikkelingsgerichte psychotherapie*. Leuven: Acco.
- Winnicott, D.W. (1971). *Playing and reality*. New York: Routledge.